

Під час Богослужіння дались чути стріли. Населення почало втікати. Командир відділу дав наказ до відходу проти ворога. Виказалось, що це польсько - большевицькі бандити в числі 93 вояків прийшли до с. Хочень грабувати. Пограбувавши селян, пішли в напрямі на село Середне Велике.

Повстанський відділ зробив в полі засідку. Польське військо зауважило становище одної чоти і почало обстрілювати з міномета та кулеметів, опісля перейшли до наступу. Стрільці підпустили грабіжників на близьку віддаль (40-50 м) і сипнули по них вогнем своєї зброї. Поляки почали втікати. Повстанці зробили наступ і гнали ворога аж до села Хочень [3. с.57].

Село окружено з трьох боків. Ворог мав лише одну дорогу до відступу – через гору, на село Тисовець. Стрільці гнали за ворогом, наступаючи йому на п'яти. В селі доходило до рукопашного бою. Ворога повністю розбито» [11. с. 473-475].

30 березня 1946 р. сотні «Хріна», «Мирона», «Бора» і «Стаха» вели бій проти 2 польських дивізій.

Командири очікували на вивіз населення з сіл Лукове й Середне Велике, тому хотіли цьому заповігати. Вже о год. 4-ій рано поодинокі пвд. були на призначених їм відтинках. А о год. 05:30 зірці донесли, що ВП в силі 200 вояків розстрільно посуваються до с. Середне Велике. По короткому часі розгорівся бій на всіх відтинках. Ворога – 600 ВП – узброєне по-зуби, включно з гранатометами. Ворога розбито [11. с. 198].

Хоча, польські червоні бандити спалили 130 господарств, пограбували 50 коней і вбили кількох господарів [11. с. 441-442].

Отже, в силу географічного розміщення, а також з врахуванням факту активної участі жителів села у підпільній боротьбі (місцеве населення допомагало продуктами, харчами, одягом, постоем), а також збройній боротьбі (чимало жителів села вступили до лав УПА) можемо стверджувати, що жителі села Середне Велике мало пряме відношення до акцій УПА і відповідно брало безпосередню участь в бойових діях дотично до загальнонаціональних процесів на тих територіях. Населення села Середне Велике відіграли доволі суттєву роль у загальноісторичному процесі на території Лемківщини. Історія села може бути наочним і типовим зразком для вивчення історії Закарпаття того часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ковалевський З. Польське питання у повоєнній стратегії УПА // Україна. Наука і культура. – 1993. – Вип.26-27. – С.200-235.
2. Крізь сміх заліза [Текст]: хроніки: С. Стебельський, О. Конопадський ; ред. П. Й. Потічний. - Торонто ; Л. : Літопис УПА, 2000. - 549 с. - (Літопис Української Повстанської Армії ; т. 30).
3. Лемківщина і Перемищина. Політичні Звіти [Текст]: документи / ред. П. Й. Потічний, І. Лико. - Торонто ; Л. : Літопис УПА, 2001. - 973 с. - (Літопис Української Повстанської Армії ; т. 34). –
4. Медична опіка в УПА [Текст] / ред. М. Ріпецький. - Торонто ; Львів : Літопис УПА, 1992. - 477 с.: рис., фот. - (Літопис Української Повстанської Армії ; т. 23).
5. Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942-1952 рр. Коротка історія. Тернопіль. 1993 – 87с.
6. Пасічник Л.М. Долі українців у контексті польської переселенської політики (за документами Державного архіву Кіровоградської області) // Архіви України - 2011. - № 6(276). - С. 44-49.
7. Польсько-українські стосунки в 1942—1947 роках у документах ОУН та УПА: у 2 т. / Відп. ред. та упоряд. В. М. В'ятрович. — Т. 1. Війна після війни. - 1945—1947. — Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. — 576 с.
8. Польша та Україна в 30-40-х роках ХХ століття. Невідомі документи спеціальних служб. Т. V. “Акція „Вісла” 1947” – 2006р.
9. Сергійчук В. Деякі факти про переселення українців поляками з етнічних українських земель Лемківщини, Надсяння, Холмщини // Час і події. – 10/15/2009. Режим доступу: <http://www.chasipodii.net/article/5646/>
10. Скопляк М. Йому вже після смерті викололи очі // Українці Закарпаття. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції – Львів: ЛНАМ-СПОЛОМ. 2007. – С.292-295.
11. Тактичний відтинок УПА 26-ий "Лемко": Лемківщина і Перемищина [Текст]: документи і матеріали / ред. П. Й. Потічний, І. Лико. - Торонто ; Л. : Літопис УПА, 2001. - 900 с.: іл. - (Літопис Української Повстанської Армії ; т. 33).
12. Угода між Урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки і Польським Комітетом Національного визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР від 9 вересня 1944 року// режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/616_065
13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України: Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 172. — Арк. 153.

Митник Н.

Науковий керівник – доц. Кіцак В. М.

ПОСЕЛЕННЯ ТА ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ВИСОЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ

Одним із найменш досліджених періодів нашої історії є епоха пізнього бронзового – раннього залізного віку. Сліди цієї епохи заховані більш чи менш глибоко в землі і, здавалось би, лише чекають свого дослідника. Проте часто внаслідок господарської діяльності людини та дії деяких природних чинників вони руйнуються. Їх дослідження розкриває важливу сторінку минулого, про яке не збереглося писаних джерел. Тому саме ці археологічні знахідки є свідченням господарського життя племен і їх уявлень про світ та людину

в ньому. Мета дослідження – аналіз та характеристика побуту та господарської діяльності давнього населення Тернопільщини на основі вивчення пам'яток висоцької культури.

Висоцька археологічна культура існувала у фінальний період бронзового та на початку раннього залізного віку. В 1990-х рр. дослідники Л. Крушельницька і М. Бандрівський датували висоцьку культуру XI-VI ст. до н. е. і виділили три періоди її розвитку: ранній, середній та пізній [1, с. 203].

На Тернопільщині досліджене городище висоцької культури в с. Лошнів і поселення висоцької культури поблизу м. Збараж, в с. Колодному, Лози, Мильному, Кобиллі, Бліх та ін.

У 1990-х рр. під керівництвом Л. Крушельницької та М. Бандрівського проводилися розкопки поселення біля м. Збаража. Воно розташоване в глибокій балці і займає північно-східні і східні схили продовгуватого пагорба в урочищі «Кирнички». З південного боку поселення з-під крутого берега біля боліт б'є джерело. Тут розкопано великі ями, в яких виявлено крем'яні відщепи, кістки тварин, фрагменти посуду, череп змії, уламок заготовки крем'яного знаряддя [2, с. 18].

У тих же роках біля с. Колодне Збаразького району виявили господарську споруду, розташовану на пологому лівому березі потічка, в урочищі «На калині коло піску» [2, с.21]. Зовні по краях споруди простежено п'ять стовпових ям від дерев'яного перекриття. Споруда слабо насичена матеріалом, переважно мало характерними уламками горщиків і чорнолощених мисок. У культурному шарі поруч із спорудою зібрано характернішу колекцію кухонного і столового посуду та знайдено залізну шпильку, частину плоского прясла, крем'яний наконечник стріли. На схід від цього урочища, на південному і південно-західному схилах пагорба, було виявлено ще одне поселення.

У 1991 р. М. Бандрівський і Л. Крушельницька обстежили територію поселення висоцької культури поблизу с. Лози Кременецького району. У процесі обмежених розкопок вони знайшли уламки посуду, крем'яні серпи і кістяні знаряддя висоцької культури [2, с. 22]. Кераміка із поселення біля с. Лози зберігається у фондах Кременецького історико-краєзнавчого музею.

У 1991 р. в с. Лошнів працювала Західноукраїнська госпдоговірна експедиція НВК «Археолог» при ІА АН України під керівництвом О. Ситника за участю М. Ягодинської, М. Левчука та О. Петровського [2, с. 23]. Городище займає плоску вершину видовженого мису-останця, який з трьох сторін омивається р. Гнізна. Воно з трьох сторін оточене валом, який насапаний суцільною лінією вздовж країв пагорба і ровом з напільної сторони. Виявлений на городищі матеріал (уламки горщиків, черпаків), на думку М. Бандрівського найбільш характерний для висоцької культури середнього етапу її розвитку.

У 1992 р. в околицях с. Кобилля та с. Іванчани Збаразького району працювала експедиція історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету під керівництвом О. Петровського. Тоді ж О. Петровським було відкрито кілька поселень раннього залізного віку, в т. ч. у східних околицях села в урочищі «Городина» та у західних околицях села, в урочищі «Малі Кринички» [3, с.112]. Внаслідок цих досліджень було зібрано велику колекцію артефактів, зокрема фрагменти ліпної кераміки та крем'яні знаряддя праці.

У 2007 р. В. Ільчишиним проведено рятівні дослідження на поселенні Кобилля IV, досліджено двошарову господарську яму. Особливістю об'єкта є те, що носії висоцької культури використали лінзовидну впадину, яка утворилась від заплилої господарської ями комарівської культури. У висоцькому горизонті ями виявлено розвал верхньої частини кухонного горщика і фрагмент кубка [9, с.113].

У 2010 р. місцевими жителями під час добування піску в урочищі «Лози», що в південних околицях села Бліх, виявлено біконічний горщик. Тоді ж В. Ільчишиним та М. Горішнім обстежено кар'єр, в якому виявлено посудину, встановлено наявність культурного шару поселення висоцької культури. Поселення Бліх II В. Ільчишин датував IX-VIII ст. до н.е. Хронологічними індикаторами для висновків дослідника стали верболистий наконечник стріли та біконічний кубок. Аналогічні кубки виявлені у закритих комплексах поховальних пам'яток на могильниках в Лукавці та Золочеві, які за Л.Крушельницькою датуються IX-VIII ст. до н.е. З останнього походять і подібні за формою крем'яні вістря стріл. При зачистці стінки кар'єру виявлено цікавий об'єкт – скарб (?) крем'яних виробів. Скарб містився у неглибокій ямці завширшки 15 см і завглибшки 20 см. Він налічував близько 250-ти різних крем'яних виробів. В основному це були відщепи та заготовки, близько двох десятків шматків перепаленого каменю. Зауважимо, що в культурному шарі поселення виявлено велику кількість крем'яних відщепів та напівфабрикатів, а безпосередньо природні виходи кременю зафіксовано аж за 2 км. нижче по течії р. Гук, в місці її впадіння в Серет, на південних околицях селища Залізці [4, с. 9]. Тож дослідник припускає, що це є поселення – кременеобробна майстерня носіїв висоцької культури.

Поселення Мильне V виявлене співробітниками ДП «ОАСУ Подільська археологія» В. Ільчишиним і М. Бігусом та директором Мильнівської школи М. Горішнім у 2009 р. В період 2011-2012 рр., досліджено 150 кв.м. площі поселення. У 2011 р. виявлено 2 господарських ями та 2 житлові об'єкти, один з яких поруйнований пізнішими похованнями. У 2012 р. під час дослідження, під керівництвом директора ДП «ОАСУ Подільська археологія» к.і.н. Б. Строцня, виявлено 4 господарських ями висоцької культури. Ще одна яма була виявлена у попередньому сезоні [5, с.23]. Виявлені господарські об'єкти становили цілісний комплекс навколо зруйнованого житла.

Під час досліджень конструкції валів городища Тербовля I в м. Тербовля у 1984 р. І. Русановою були зафіксовані матеріали раннього залізного віку. На думку дослідниці, 3-й та 4-ий вал були побудовані одночасно та склали єдину систему оборони та за конструкцією відрізнялися від двох попередніх. Вони були насипані із жовтої материкової глини, в насипі та у ровах яких знайдено кераміку ранньозалізного віку і датовані цим же періодом. У 2004 р. М. Ягодинська досліджуючи територію городища Тербовля I зафіксувала в конструкції валу та між 3-тім та 4-тим валом шар раннього залізного віку. Нею виявлено фрагменти конічних мисок і вінець горщиків та крем'яний відбійник. У 2005 р. Р. Миська, проводячи розкопки між 2-им та 3-ім валами, зафіксував у перевідкладеному культурному шарі матеріали висоцької культури. Тоді ж, В. Ільчишиним на городищі був виявлений крем'яний наконечник стріли висоцького типу. Того ж року М. Ягодинська під час досліджень площадки замку на городищі у культурному шарі виявила значну кількість керамічного матеріалу висоцької культури та виробів з кременю. Отже, матеріали носіїв висоцької культури поширені по всій площі городища і, цілком можливо, що перші оборонні споруди на городищі Тербовля I «Замкова гора», вали 3-й та 4-ий, збудовані носіями висоцької культури [6, с.206]. Виявлена кераміка є типовою для пам'яток висоцької культури середнього та пізнього етапу, за винятком фрагмента горщика з рустованою поверхнею, який є раннім показником. Мала чисельність знахідок на городищі може пояснюватись тим, що городище могло використовуватись в обмежений час виконувати функції схованки.

Аналізуючи поселення на Тернопільщині, можна зробити висновок, що носії висоцької культури селилися на схилах пагорбів, надзаплавних терасах часом доходючи до водороздільної частини, підвищених дюноподібних пагорбах.

Пам'ятки висоцької культури представлені городищами, великими та середніми селищами і малими поселеннями та пунктами, які знаходяться в безпосередній близькості від великих та середніх поселень, і могли входити до складу їхніх комплексів та становити якусь господарську частину.

Раннім та середньовисоцьким типом житла була чотирикутна напівземлянка з вогнищами, що розпалювалися у неглибоких ямах або безпосередньо на долівці жител. Величина їх в середньому становила 30-35 м², глибина від 0,7 до 1,2 м. Пізньовисоцький тип житла являла собою прямокутна, дещо заглиблена в землю стовпва споруда з каркасними стінами і великою кам'яною піччю [7, с.47].

Знахідки на поселеннях серпів, зернотерок, посуду для зберігання врожаю та ін. вказують на розвиток землеробства. Ножі, сокири, прясла тощо свідчать про ремісниче виробництво. Зібрані на поселеннях наконечники для стріл і кістки диких тварин (найчастіше кістки кабанів) вказують на заняття мисливством, а кістки свійських тварин (бик, вівця, свиня, собака) на тваринництво.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандрівський М., Крушельницька Л. Основні періоди розвитку висоцької культури (за матеріалами поховальних пам'яток). / М. Бандрівський, Л. Крушельницька // Записки НТШ. – Том. ССXXXV. – Львів, 1998. – С.193-247.
2. Бандрівський М.С. Скринькові поховання висоцької культури в межиріччі Збруча і Стрипи. / М.С. Бандрівський. – Львів: Логос, 1994. – 164 с.
3. Ільчишин В. Про групу пам'яток висоцької культури на півночі Західного Поділля / Василь Ільчишин. // Археологія і давня історія України. Вип. 2. Археологія Правобережної України. – Київ, 2010. – 258 с.
4. Ільчишин В.В. Поселення висоцької культури Бліх II на Зборівщині // Бродівщина – край на межі Галичини й Волині (Матеріали шостої краєзнавчої конференції, присвяченої Міжнародному Дню пам'яток історії та культури 20 квітня 2012 р.). / В.В. Ільчишин. – Випуск 5. – Броди, 2012. – С. 9-11.
5. Ільчишин В. Дослідження висоцької культури Мильне V біля с. Мильне на Тернопільщині у 2011-2012 рр. / В. Ільчишин // *Badania archeologiczne w Polsce srodkowowschodniej, zachodniej Bialorusi i Ukraine w roku 2012: streszczenia referatow XXIX konferencji sprawozdawczej / pod redakcja: Anny Zakoscielnej, Jerzego Libery.* – Lublin. – 2013. – С. 23-24.
6. Ільчишин В. Про групу пам'яток висоцької культури на півночі Західного Поділля. / В. Ільчишин // Археологія і давня історія України. Вип. 2. Археологія Правобережної України. – Київ, 2010. – 258 с.
7. Ільчишин В. Дослідження висоцької культури Мильне V біля с. Мильне на Тернопільщині у 2011-2012 рр. / В. Ільчишин // *Badania archeologiczne w Polsce srodkowowschodniej, zachodniej Bialorusi i Ukraine w roku 2012: streszczenia referatow XXIX konferencji sprawozdawczej / pod redakcja: Anny Zakoscielnej, Jerzego Libery.* – Lublin. – 2013. – С. 23-24.

Гейда Р.

Науковий керівник – доц. Григорук Н. А.

ОЛІВЕР КРОМВЕЛЬ – ВИДАТНИЙ ПОЛКОВОДЕЦЬ, ОРГАНІЗАТОР АНГЛІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ АРМІЇ

У сучасних умовах кризи в країнах Європейського союзу посилюється роль внутрішньої політики країн “китів європейської політико-економічної системи”, зокрема Великобританії. Тому вивчення внутрішньої активності держави належить до перспективних завдань української історіографії.

У цьому контексті надзвичайно важливо проаналізувати постать Олівера Кромвеля як полководця